

9. Vitkovskaya M.I., Trotsuk I.V. *Adaptatsiya inostrannykh studentov k usloviyam zhizni i ucheby v Rossii (na primere RUDN)*. URL: <http://articles.excelion.ru>

10. Vitenberg Ye.V. *Sotsial'no-psikhologicheskiye faktory adaptatsii k sotsial'nyim i kul'turnym izmeneniyam. dissertatsiya ... kandidata psikhologicheskikh nauk. – Sankt-Peterburg, 1994. – 190-h*<https://search.rsl.ru/ru/record/01000170415>

11. Gebru, M. i Yuksel'-Kaptanoglu, I. (2020) *Problemy adaptatsii dlya inostrannykh studentov v Turtsii. Otkrytyy zhurnal sotsial'nykh nauk*, 8, 262-278 doi: 10.4236/jss.2020.89021.

12. Kakimzhanova M.K. *O nekotorykh problemakh i metodakh issledovaniya sotsial'noy adaptatsii inostrannykh studentov v vysshey shkole Kazakhstana. Materialy Respublikanskoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii «Seyfullinskiye chteniya – 11: Molodezh' i nauka».* – 20157. T.1, ch.3. –S.15–18https://old.kazatu.edu.kz/assets/i/science/sf11_gum_105.pdf

13. Kulikova O.V. *Problema adaptatsii inostrannykh studentov v protsesse obucheniya v rossiyskom vuze. //Zhurnal nauchnykh publikatsiy aspirantov i doktorantov.* 2007.<http://jurnal.org/articles/2007/psih4.html>

14. *Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan* <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/303592?lang=ru>

МРНТИ14.81.21

<https://doi.org/10.51889/1728-5496.2023.1.76.027>

А.Б. Дузелбаева,^{1*} З.А. Мовкебаева,² Д.С. Хамитова,¹ Б.А. Дюсенбаева³

¹Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

³Манап Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университеті,
Петропавловск, Қазақстан

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУГЕ АРНАЙЫ ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЙЫНДАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақала инклюзивті білім беру жағдайында мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге арнайы педагогтардың дайындығын анықтау бойынша алынған нәтижелерді талдауға бағытталған. Арнайы педагогтардың инклюзивті дайындығы бойынша шет ел және отандық ғалымдардың теориялық зерттеулерінің талдауы негізінде инклюзивті білім беруді табысты енгізу үшін білікті арнайы педагогтардың басымды рөлі негізделеді және жоғары оқу орнында даярлау барысында инклюзивті бағдарланған құзыреттіліктерді қалыптастыру қажеттіліктері анықталады. Арнайы педагогтардың мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге инклюзивті дайындығының деңгейін анықтау үшін авторлармен құрастырылған гайд-сауалнама бойынша арнайы педагогтардың дайындығын жүзеге асыратын Қазақстанның бес жоғары оқу орынының дефектология бөлімінің түлектері арасында сауалнама ұйымдастырылды. Мақалада жоғары оқу орынындағы инклюзивті бағдарланған дайындықпен тәжірибеде жұмыс жасайтын арнайы педагогтардың қанағаттану деңгейін сипаттайтын, инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасайтын түлектердің сауалнама нәтижелері көрсетілген. Алынған нәтижелер кейбір нәтижелерді құрастыруға және келтіруге мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: арнайы педагог, дайындық, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, инклюзивті білім беру, мүмкіндігі шектеулілік.

Мақала АР14870333 «Инклюзивті білім беру жағдайында мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу үшін арнайы педагогтарды даярлау» тақырыбында ҚР ҒЖБМ гранттық қаржыландыру аясында жазылды.

Дузелбаева А.Б., ^{1*} Мовкебаева З.А., ² Хамитова Д.С., ¹ Дюсенбаева Б.А. ³

¹Павлодарский педагогический университет имени Әлкея Марғұлана,
Павлодар, Қазақстан

²Қазақский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Қазақстан

³Северо-Қазақстанский университет имени Манаша Қозыбаева,
Петропавловск, Қазақстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ГОТОВНОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ К ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена анализу выявления готовности специальных педагогов к психолого-педагогическому сопровождению детей с ограниченными возможностями в условиях инклюзивного образования. На основании проведенного анализа теоретических исследований зарубежных и отечественных ученых по инклюзивной готовности специальных педагогов обосновывается ведущая роль квалифицированных специальных педагогов в успешности внедрения инклюзивного образования и определяется необходимость формирования у них во время подготовки в вузах инклюзивно ориентированных компетенций. Для выявления уровня инклюзивной подготовки специальных педагогов к психолого-педагогическому сопровождению детей с ограниченными возможностями авторами был организован опрос выпускников дефектологических отделений пяти казахстанских вузов, осуществляющих подготовку специальных педагогов, по разработанному гайд-опроснику. В статье представлены результаты опроса выпускников, работающих в условиях инклюзивного образования, которые характеризуют уровень удовлетворенности практикующих специальных педагогов инклюзивно ориентированной подготовкой в вузе. Полученные результаты позволили разработать и представить некоторые рекомендации.

Ключевые слова: специальный педагог, готовность, психолого-педагогическое сопровождение, инклюзивное образование, ограниченные возможности.

Duzelbayeva A., ^{1*} Movkebayeva Z., ² Khamitova D., ¹ Dyusenbayeva B. ³

¹Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan

THE CURRENT STATE OF READINESS OF SPECIAL TEACHERS FOR PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

The article is devoted to the analysis of the identification of the readiness of special teachers for psychological and pedagogical support of children with disabilities in inclusive education. Based on the analysis of theoretical studies of foreign and domestic scientists on the inclusive readiness of special teachers, the leading role of qualified special teachers in the success of the introduction of inclusive education is substantiated and the need for them to form inclusive-oriented competencies during their training at universities is determined. To identify the level of inclusive training of special teachers for psychological and pedagogical support of children with disabilities, the authors organized a survey of graduates of defectological departments of five Kazakhstani universities that train special teachers, according to the developed guide questionnaire. The article presents the results of a survey of graduates working in inclusive education, which characterize the level of satisfaction of practicing special teachers with inclusive-oriented training at the university. The results obtained made it possible to develop and present some recommendations.

Keywords: special teacher, readiness, psychological and pedagogical support, inclusive education, limited opportunities.

Кіріспе. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді жаңғырту ХХІ ғасырдың жаһандық және пәнаралық құзыреттіліктеріне сұраныс контексті ретінде жүзеге асырылады. «Қазақстан-2050» Стратегиясында білім беру секторының алдына елдің бәсекеге қабілеттілігі мен дамуын арттыру үшін жоғары білімді ұлтты қалыптастыруды көздейтін маңызды міндет қойылды. Бұл ретте «білім мен кәсіптік дағдылар қазіргі заманғы білім беру, кадрларды даярлау және қайта даярлау жүйесінің негізгі бағдарларына айналады» делінген [1]. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың Жолдауында «кәсіптік білім берудің барлық жүйесін еңбек нарығында талап етілетін құзыреттерді қалыптастыруға қайта бағдарлау» үрдісі айқын атап өтілген, онда білім беру ұйымдарының басты басымдығы білім беру сапасы болып табыладығы көрсетілген [2].

Бұл тенденция білім берудің барлық деңгейлеріндегі білім алушылардың білім сапасын арттырудың маңызды мақсатын алға қоятын, 2021 жылы бекітілген «Білімді ұлт «Сапалы білім беру» ұлттық жобасында байқалады. Бірден-бір шаралардың бірі ретінде құзыреттер мен дағдыларды дамыту бойынша үздіксіз білім беруді қамтамасыз ету, сонымен қатар жоғары білім беру ұйымдары түлектерінің «апгрейд» белгіленеді [3]. Елдің барлық мамандардың кәсіби құзыреттілігі мен кәсіби даярлығын дамыту мәселесін тиімді шешуге елеулі назар аударуы қазіргі білім беру жүйесінде білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында мотивацияланған және білікті педагогтар өте қажеттігінен педагогтарға да өз әсерін тигізді.

Педагогтердің құзыретіне қойылатын талаптарда болып жатқан өзгерістер және инклюзивті білім берудің кеңінен таралуы қалыпты дамитын құрдастарының ортасына кіругіне жауапты және мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуін ұйымдастыратын басты маман ретінде бала бақшаларда және жалпы білім беру мектептерінде дәстүрлі дефектіге бағдарланған даярлықты алдағы кәсіби қызметке қайта бағдарлауды және арнайы педагогтар даярлығын қайта жаңғырту қажеттілігін негіздейді. Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтарға басқа мамандар, ата-аналар және балалармен өнімді қарым-қатынас және кеңес беруді ұйымдастыра алу, оқу-әдістемелік кешендерді бейімдей алу, арнайы шарттар мен инклюзивті білім беру ортасын құрастыру біліктілігімен байланысты жаңа құзыреттіліктерді талап етеді. 2009 жылы экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының білім беру саласындағы ұлттық саясатын шолуда Орталық Азия мен Қазақстан елдерінде инклюзивті білім беру жүйесін енгізу қажеттілігі проблемасы белгіленді, сондай-ақ педагог кадрларды инклюзивті бағдарланған даярлаудың тиімділігінің жеткіліксіздігі көрсетілді. Алайда, бүгінгі күнге дейін елде арнайы педагогтардың дәстүрлі дайындығында айтарлықтай өзгерістер болған жоқ [4].

«Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» (2002) ҚР Заңының негізгі бағыттарын іске асыру «Жоо түлектерінің кәсібилігіне қоғамның қазіргі заманғы талаптары деңгейінде педагогтерді даярлаудың тәсілдері мен қағидаттарын қайта қарау қажеттілігін негіздейді. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс арнайы білім беру саласында ғана емес, сонымен қатар инклюзивті білім беру жағдайында да жұмыс істейтін арнайы педагогтардың (педагог-дефектологтардың) практикалық дайындығына ерекше талаптар қояды» [5]. Сонымен қатар, ҚР ағарту министрлігінің №145 «Педагог лауазымдарының тізбесі» 2020 жылғы 15 сәуірдегі [6] бұйрығына, ҚР Ағарту министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 (жаңа редакцияда-2022.03.31 №121) «Педагог қызметкерлер лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес «жалпы білім беру ұйымдарына педагог-ассистенттің, арнайы педагогтың (мұғалім-дефектолог, дефектолог, мұғалім-логопед, лого-пед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) мөлшерлемесі енгізіледі» [7]. «Мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қағидаларына сәйкес білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау және психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың ұсынымдары негізінде жеке, топтық және кіші топтық сабақтар ұйымдастырылады» [8]. Сонымен бірге, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді іске асыруға арнайы педагогтарды мақсатты даярлау мүмкіндігі шектеулі балалардың мектепке дейінгі және жалпы білім беру ұйым-дарында оқу проблема-ларының санының азаюына және инклюзивті білім беру тиімділігінің жоғарылауына ықпал етеді.

Материалдар және әдістер. Бұл зерттеу жұмысының материалдары ретінде шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін дефектология бөлімі түлектерінің арнайы ұйымдастырылған сауалнама нәтижелері болды. Теориялық жұмыстардың талдауы көптеген зерттеушілер инклюзивті білім берудің табысты енгізілуі көп

жағдайда білікті педагогтардың инклюзивті білім беруге жағымды қарым-қатынасына байланысты деген ойда түйсетінін көрсетті.

Ресейлік ғалым Л.М. Митинаның пікірінше «оқыту барысында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрылымында үш ішкі құрылым құрылуы керек: Белсенді, коммуникативті және жеке. Бұл жағдайда іс-әрекеттің ішкі құрылымы мұғалімдерге педагогикалық білімді, педагогикалық құралдарды және педагогикалық әрекеттерді жүзеге асыру тәсілдерін игеруге мүмкіндік береді» [9]. Зерттеуші Н.В. Ипполитова дайындық тұжырымдамасын «біртұтас педагогикалық жүйе ретінде анықтайды, оның жұмыс істеуі педагогикалық қызметке қажетті білім, білік пен дағдыларды игеру, педагогикалық қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін кәсіби және жеке маңызды қасиеттерді дамыту негізінде болашақ мұғалімнің жеке басын дамыту үшін жағдай жасауды көздейді». Өз зерттеулерінде М.В. Циулина «мұғалімдердің кәсіби дайындығын арнайы білім жүйесін, жалпы және нақты дағдыларды, кәсіби қызметті, шығармашылық орындау дағдыларын игеру процесі ретінде қарастырады». Мұндай дайындықтың нәтижесі – болашақ маманның интегративті кәсіби маңызды сапасы, яғни дайындығы болып табылады [10]. А.К. Маркова «кәсіби дайындық құрылымы келесі элементтерден тұрады: кәсіби психологиялық және педагогикалық білім мен дағдылар, педагогикалық ұстанымдар мен көзқарастар, сайып келгенде, жеке қасиеттер» деп тұжырым-дайды [11].

Көптеген авторлар жалпы білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеу үшін арнайы педагогтардың жеткіліксіз дайындығын атап өтеді және олардың әрсанатты сыныпты басқару, әр түрлі бұзылыстары бар балалардың мүмкіндіктеріне білім беру үрдісін бейімдеу, қалыпты балалар мен бұзылыстары бар балалармен қарым-қатынас пен табысты өзара әрекеттесуді қалыптастыру бойынша инклюзивті бағдарланған кәсіби құзыреттіліктердің алу қажеттілігін негіздейді. Бұл тұрғыда арнайы педагогтардың дайындық мәселелерін зерттей отырып, шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулерін атап өткіміз келеді. Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде Дж.-Р. Ким, 2011; Мэри және т.б., 2011; Кэрролл және т.б., 2016 [12,13,14] зерттеулерінде педагогтардың күрделі білім беру базасы мен әр қилы репертуардағы оқу әдістемелерін меңгеру қажеттілігінің дұрыс екендігі көрсетеледі. Сонымен, ғалым И.Н. Хафизуллина «болашақ мұғалімдердің инклюзивті құзыреттілігін инклюзивті оқыту процесіндегі кәсіби функцияларды жүзеге асыру қабілетін анықтайтын интегративті жеке білім ретінде анықтайды. Бұл ретте білім алушылардың әртүрлі білім беру қажеттіліктерін есепке алу және мүмкіндіктері шектеулі баланы жалпы білім беру ұйымының ортасына қосуды қамтамасыз ету, оның білім беру процесінде дамуы мен өзін-өзі дамыту үшін жағдайлар жасау маңызды болып табылады». «Болашақ мұғалімдердің инклюзивті құзыреттілігі, И.Н. Хафизуллина пікірінше, өзара байланысты компоненттердің жиынтығын қамтиды: жеке, когнитивті, операциялық және рефлексивті» [15]. О.С. Кузьминаның пікірі бойынша, жоғары оқу орнында кәсіби даярлауда және педагогтарды жоғары оқу орнынан кейінгі қайта даярлауда инклюзивті білім беру процесінде туындайтын кәсіби міндеттерді шешу қабілеті сияқты құзыреттілік дамуы тиіс» [16]. Осындай дайындықтың нәтижелері туралы айтатын болсақ, әйгілі Беларусь ғалымы В. В. Хитрюк «жалпы білім беретін мұғалімдердің инклюзивті білім беруге дайындығын білім беру инклюзиясы жағдайында кәсіби-педагогикалық қызметке бейімділік ретінде анықтайды, оның негізінде академиялық, кәсіби және әлеуметтік-жеке құзыреттер кешеніне негізделген тұлғаның күрделі интегралды субъективті сапасы жатыр» деп есептейді [17]. Жоғарыда келтірілген ойды нақтылай отырып, ресейлік зерттеушілер Е.А. Шумилова. Н.С. Чернышенко «инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін мұғалімде қалып-тасатын кәсіби және құндылық бағдарларының жүйесін сипаттайды. Бұл жүйеге ғалымдар ойынша баланың жеке басының құндылығын тану, оның бұзылу дәрежесіне, формасына және ауырлығына қарамастан іс-әрекеттің тек білім беру нәтижесін алуға ғана емес, сонымен бірге дамуға да бағытталуы, жалпы дамуында кемістігі бар баланың жеке басы, өзін мәдениеттің тасымалдаушысы және дамуында кемістігі бар балалар үшін оның аудар-машысы ретінде тану, үлкен зияткерлік, моральдық, рухани және энергетикалық шығындарды талап ететін ерекше балалармен педагогикалық қызметтің шығармашылық мәнін түсіну кіреді [18].

Көптеген зерттеулерде педагог-дефектологтарды даярлау қажетті білім мен дағдыларды алуға, біріктіруге, қолдануға қабілетті тұлға ретінде мамандарды дамытуға бейімділікпен зерттелді. Белгілі ғалым Н.Н. Малофеев университетте дефектологтарды даярлау жүйесін дамытудың бірнеше кезеңдерін атап өтті. Ғалымның тұжырымдамасына сәйкес оның даму кезеңдерін сипаттайтын бірнеше маңызды критерийлерді бөліп көрсетуге болады. Мәселен, «дамуында проблемалары бар

балаларға білім беру саласындағы негізгі заңнамалық нормативтік-құқықтық құжаттарға және дефектологиялық кадрларды даярлау жүйесі саласындағы осы процестермен өзара байланысты өзгерістерге, дефектологияны ғылым ретінде және онымен байланысты білім салаларын дамытуға, студенттерді, яғни болашақ дефектологтарды теориялық және практикалық даярлау байланысын жүзеге асыру сипатына дамуында әртүрлі бұзушылықтары бар балалармен жұмыс істеу үшін педагог-дефектолог-тың кәсіби даярлығының мамандануына теориялық және әдістемелік жабдықталуына назар аударды [19]. Кузьмичева Т.В. өз жұмысында инклюзивті білім беру мәселелерін шешудің маңызды шарттарының бірі инклюзивті ортада мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді жүзеге асыратын барлық мамандардың нәтижелі ынтымақтастығы болып табылатынына назар аударады. Е.Н. Кутепованың пікірінше, педагогтың инклюзивті ортадағы жұмысында мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі маңызды. Оның зерттеуі инклюзия жағдайында арнайы және жалпы білім беру мамандарының өзара әрекеттесу тәжірибесін ұсынды.

О.Б. Дудко өз зерттеулерінде психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың отбасыларымен өзара әрекеттесу процесінде дефектолог мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру мәселелерін зерттеді. Ғалым «әлеуметтік саладағы өзгерістерге, мемлекет пен қоғамның отбасылық тәрбиеге деген қызығушылығының артуына байланысты осы саладағы педагогтардың деңгейін арттыру қажеттілігін» дәлелдейді [20].

Н.А. Медова жоғары оқу орындарында логопед-мұғалімнің инклюзивті құзыреттілігінің жоғары деңгейін кезең-кезеңімен қалыптастырудың маңыздылығын негіздейді. Оның зерттеуінде инклюзивті құзыреттілікті қалыптастырудың үш кезеңі ерекшеленеді:

- ғылыми-танымдық кезең (мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу теорияларын, тұжырымдамаларын, технологияларын игеру);
- мотивациялық (проблеманы эмоционалды тұрақты қабылдауды және оқуға қатысушыларға төзімділікті қалыптастыру);
- студенттер қызметінің практикалық кезеңі [21].

Сондай-ақ зерттеуші С.Е.Гайдукевичтің жұмысын атап өтсек, инклюзивті білім беру идеясының таралуы мен дамуы дефектолог-мұғалімнің кәсіби құзыреттіліктерінің спектрін кеңейтуге әкеледі. «Жаңа құзыреттерді қалыптастыру кәсіби даярлықтың мазмұны мен әдістемелік қамтамасыз етілуін жаңғыртумен, инклюзивті білім беру жағдайында маманның кәсіби қызметінің жеке әдістемелік аспектілеріне терең зерттеулер жүргізумен қамтамасыз етіледі». Н.Н. Бал, Н.В. Дроздова ғылыми зерттеулерінде инклюзивті білім берудің түзету–дамыту ортасын құру саласында педагогтардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда болашақ логопед-мұғалімдерді даярлау проблемасын қарастырады. Белгілі ғалым Т.В. Варенова өз зерттеуінде дефектолог студенттерді көпфункционалды интерактивті орта жағдайында түзету және дамыту қызметіне дайындауды зерттеді. Ол өз жұмысында болашақ мұғалімдер кәсіби мобильді болуы керек дейді. Сондай-ақ, Т.В. Варенова «студенттерді оқыту кезінде оқу пәндерін оқу процесінде оқу-ғылыми жобаларды қолданған жөн» деп атап өтті.

Инклюзивті білім беру жүйесінде, яғни жалпы білім беру ұйымдарында жұмыс істеу үшін арнайы педагогтарда кәсіби құзыреттіліктерді дамыту мәселесі, инклюзивті білім беру тәжірибесін дамыту кезінде арнайы педагог басты әрекет етуші тұлға болып табылатыны жақын шетел ғалымдарының еңбектерінде зерттеледі. Қарастырған жұмыстардың ішінде мотивациялық–бағдарланған, мәдени және құндылықты жағынан арнайы педагогтардың инклюзивті бағдарланған даярлығының сапасын жақсарту қажеттілігін (Калинина Н.Д., Сергеева А.И., Шумиловская Ю.В., Артюшенко Н.П., Филатова И.А., Яковлева Я.И. т.б.) еңбектерін атап айтуға болады. Осылайша, А.И. Сергеевамен жоғары оқу орнында бакала-вриат деңгейінде арнайы педагогтардың инклюзивті бағдарланған даярлығын ұйымдастыру ерекшеліктері белгіленді, Ю.В. Шумиловскаямен инклюзивті форматта жұмыс жасау үшін арнайы педагогтарды даярлаудың кәсіби моделі ұсынылды, И.А. Филатовамен арнайы педагогтардың (дефектологтардың) деонтологиялық даярлығының теоретико-әдіснамалық аспектілерін ашылды [22]. Р.Г. Аслаеваның зерттеулерінде жоғары оқу орнында арнайы педагогтардың (дефектологтардың) әлеуметтік-кәсіби даярлығының стратегиялары анықталады [23]. Е.Н. Жукатинская жалпы білім беретін мектепте болашақ мұғалім-логопедтің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың моделін құрастырды.

Сонымен, инклюзивті білім беру жағдайында, яғни жалпы білім беретін ұйымдарда жұмыс істеу үшін арнайы педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту проблемаларын алыс және жақын шетелдердің көптеген ғалымдары зерттейді, олардың әрқайсысы өз зерттеулерінде инклюзивті білім

беру практикасын дамытуда арнайы педагог негізгі актер болып табылатындығын атап өтеді. Біз шетелде осы уақытқа дейін инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін арнайы педагогтың кәсіби құзыреттерін анықтау бойынша белгілі бір тәжірибе жинақталғанын көреміз.

Қазіргі уақытта шетелде инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасау үшін арнайы педагогтардың кәсіби құзыреттіліктерінің анықтау бойынша белгілі бір тәжірибенің жиналғанын көреміз. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасау үшін арнайы педагогтардың дайындығы мәселесінің қазіргі жағдайдағы зерделеуін сипаттай отыра, бұл мәселенің бастапқы зерттеу кезінде екенін атап өтуге болады. Инклюзивті кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру бойынша жеке зерттеулер отандық ғалымдар Мовкебаева З.А. [24], Дузелбаева А.Б., Дюсенбаева Б.А., Рсалдинова А.К., Денисова И.А. және даярлықтың жеке аспектілерін зерттейтін т.б. ғалымдармен жасалды. Зерттеуде зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау және зерттеу, нәтижелерді сандық және сапалық талдау, жалпылау, абстракция әдістері қолданылды. Зерттеу негізіне жүйелі-құрылымдық, тұлғалық-мотивациялық және құзыреттілік тәсілдер алынды. Б.А. Дүйсенбаеваның пікірінше, мұғалімді даярлау процесі «кәсіби дайындық» ұғымының ең мағыналы анықтамасы болып табылады және «өзара байланысты психологиялық сипаттамалар мен адамгершілік қасиеттерден, мамандық таңдау үшін әлеуметтік және құндылық мотивтерден, кәсіби білімнен, педагогқа таңдаған мамандығы бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік беретін дағдылардан тұратын күрделі психологиялық-педагогикалық құбылыс ретінде» қарастырылады [25].

Қорытындылай келе, мұғалімнің кәсіби дайындығының құрылымы туралы психологиялық-педагогикалық зерттеулерді талдау көптеген авторлардың белгілі бір білім, Дағдылар мен дағдыларды, сондай-ақ бірқатар жеке сипаттамаларды қалыптастыруды қамтитынын көрсетеді. Тиісінше, бұл бізге болашақ мұғалімдерді алдағы кәсіби педагогикалық қызметке дайындаудың негізгі бағыттары ретінде біртұтас жүйе ретінде өзара байланысты үш компонентті бөлуге мүмкіндік береді: жеке, когнитивті және праксиологиялық. Сонымен бірге «жеке компонент тиісті моральдық-психологиялық қасиеттермен, когнитивті компонент теориялық біліммен сипатталады, праксиологиялық компонент педагогикалық қызметке практикалық дайындықты анықтайды».

Нәтижелер және талқылау. Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтардың жұмысқа дайындығын анықтау мақсатында біз Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің (Павлодар қ.), Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің (Шымкент қ.), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің (Алматы қ.), Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің (Петропавл қ.) және Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің (Қарағанды қ.) дефектологиялық бөлімшелерінің түлектері арасында сауалнама жүргіздік. Сауалнамаға Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің (Павлодар қ.), Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің (Шымкент қ.), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің (Алматы қ.), Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің (Петропавл қ.), Е. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің (Қарағанды қ.) дефектологиялық бөлімшелерін әр уақытта бітірген және қазіргі уақытта инклюзивті (жалпы білім беретін) ұйымдарда дефектолог-мұғалімдер болып жұмыс істейтін 100 түлек қатысты.

Инклюзивті білім беру жағдайында жұмысқа жеке-мотивациялық дайындық дәрежесін анықтайтын мәселелерді талдау кезінде біз барлық түлектердің өздерін арнайы білім беру ұйымдарында (арнайы мектептер мен балабақшалар) жұмыс істеуге толық дайын деп санайтындығын анықтадық. Сонымен қатар, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан Университеті түлектерінің 33%-ы сауалнаманың тиісті сұрағына жауап берген кезде арнайы ұйымдарда жұмыс істеуге дайын еместігін атап өтті. Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге өзінің дайындығын бағалау мәселесі бойынша бес жоғары оқу орны түлектерінің жауаптары 1-кестеде келтірілген, онда респонденттердің негізгі бөлігі арнайы мектептерде жұмыс істеуге дайындыққа қатысты алдыңғы сұрақтарға жауаптардан айырмашылығы, өзінің инклюзивті бағдарланған дайындығын соншалықты оптимистік емес бағалайтыны көрінеді.

Кесте 1. Арнайы және инклюзивті білім беру жағдайында дефектологиялық бөлімшелердің түлектерінің өз жұмысына дайындығын бағалау (%– бен)

Түлектердің барлығы	Арнайы білім беру мекемелерінде		Инклюзивті білім беру мекемелерінде		ОӘК, арнайы мектептер мен балабақшаларда жұмыс істеуге арналған құралдар жеткілікті ме		ОӘК, инклюзивті мектептер мен балабақшаларда жұмыс істеуге арналған құралдар жеткілікті ме	
	дайын	жеткілікті емес	дайын	жеткілікті емес	иә	жоқ	иә	жоқ
100	87	13	75	25	65	45	18	82

Инклюзивті ұйымдардағы түлектердің-дефектолог-мұғалімдердің Жоо-да оқу кезінде арнайы білім беру ұйымдарында жұмыс істеу үшін олардың кәсіптік даярлығын оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліктілігі мәселесі бойынша жауаптарын талдау кезінде, бір қарағанда, түлектердің басым бөлігі (65%) жоғары оқу орнында оқу процесінің оқу-әдістемелік қамтамасыздығын жеткілікті деңгейде екендігін, сондай-ақ қажетті оқулықтармен, құралдармен, оқу-әдістемелік кешендермен және т. б. жеткілікті қамтамасыз етілуін атап өткен кезде белгілі бір дәрежеде қанағаттанарлық көрініс қалыптасады. Сонымен қатар, респонденттердің ең аз бөлігі (18%) инклюзивті білім беру жағдайында, яғни жалпы білім беретін мектептер мен балабақшаларда арнайы педагогтардың қызметін ұйымдастырудың, мазмұны мен әдістемесінің тәжірибелік мәселелерін ашатын Жоо-да оқу процесін жеткілікті оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің бар екендігін көрсетті.

Дефектологиялық бөлімшелердің түлектеріне жүргізілген сауалнама нәтижелері университетте оқу кезінде респонденттердің барлығы дерлік арнайы ұйымдарда, яғни арнайы мектептер мен арнайы балабақшаларда педагогикалық тәжірибеден өткенін көрсетеді. Жоо-да оқу кезінде түлектер педагогикалық тәжірибеден өткен арнайы ұйымдардың түрлері бойынша бөлу 2-кестеде келтірілген.

Кесте 2. Жоо-да оқу кезінде түлектер педагогикалық тәжірибеден өткен арнайы ұйымдардың түрлері бойынша бөлу (%)

Түлектердің барлығы	Арнайы мектептер	ОО	ППТК	Арнайы балабақшалар
100	72,4%	4,3%	5%	18,3%

2-кестеден көріп отырғанымыздай, жоо-да оқу процесінде түлектердің аз ғана бөлігі (9,3%) оңалту орталықтарында және психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінде педагогикалық тәжірибеден өтті. Аталған ұйымдар арнайы білім беру ұйымдарына жататынына қарамастан, инклюзивті ұйымдарға елеулі консультациялық-әдістемелік көмек көрсетеді. Дәл осы ұйымдарда жалпы білім беру ұйымдарында оқитын балалар білікті психологиялық-педагогикалық қолдау алады.

Инклюзивті білім беруде мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша арнайы педагогтардың (дефектологтардың) педагогикалық қызмет тәжірибесінің болуын анықтау жоо-да оқу кезінде түлектердің тек 16%-ы инклюзивті ұйымдарда педагогикалық және өндірістік тәжірибеден өткендігін және оның ішінде, тек логопед-мұғалім ретінде өткендігін көрсетті. Инклюзивті ұйымдарда педагогикалық тәжірибеден өту туралы мәліметтер 3-кестеде келтірілген.

Кесте 3. Жоо-да оқу кезеңінде түлектердің инклюзивті ұйымдарда педагогикалық тәжірибеден өтуі (%)

Түлектердің барлығы	Иә	Жоқ	курс				Мұғалім–логопед ретінде	Педагог–ассистент ретінде
			1	2	3	4		
100	16	84			+	+	+	–

Соңғы бес жылдағы түлектердің бір бөлігі педагогикалық тәжірибені арнайы білім беру ұйымдарында өткізгеніне қарамастан, жоо-да оқу кезеңінде оларға танысу мақсатында инклюзивті (жалпы білім беретін) ұйымдарға баруға мүмкіндік берілгенін атап өткіміз келеді. Осылайша, барлық түлектер арнайы мектептерде тәжірибеден өтті деп айтуға болады. Жалпы білім беретін мектептер мен балабақшаларда олар тек мұғалім-логопед ретінде тәжірибеден өтті.

Түлектерге тәжірибе кезінде әртүрлі білім беру ұйымдарында (жалпы білім беретін мектептер мен балабақшалар, логопедиялық пункттер, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері (ППТК), ақыл-ойы бұзылған, есту, көру қабілеті бұзылған, тірек-қимыл аппараты және т. б.) арнайы педагогтың (дефектологтың) қызметімен танысу жөніндегі іс-шаралардың жеткіліктілігін анықтау үшін арнайы сұрақтар ұсынылды, олардың жауаптары бойынша түлектердің көпшілігі университетте оқу кезінде олар әртүрлі ұйымдардағы арнайы педагогтың қызметімен жеткілікті түрде таныстынын сеніммен көрсетеді.

Осылайша, дефектологиялық бөлімшелердің түлектері жалпы білім беру жағдайындағы педагогикалық қызметтің ерекшелігіне қатысты Жоо-да кәсіби инклюзивті бағдарланған дайындыққа толыққанды қанағаттанбайды деп айтуға болады. Болашақ арнайы педагогты инклюзивті білім беру жағдайында жұмысқа тиімді дайындау үшін білім беру бағдарламаларының мазмұнын оларды инклюзивті бағытталған оқу пәндерімен толтыра отырып және педагогикалық тәжірибені тек арнайы білім беру ұйымдарында ғана емес, сонымен қатар жалпы білім беретін ұйымдарда да ұйымдастыра отырып, олардың инклюзивті бағытталған кәсіби құзыреттерін қалыптастыра отырып қайта қарау орынды.

Қорытынды. Жалпы және арнайы білім беруді интеграциялауға бағытталған қазіргі заманғы білім берудің даму тенденциялары жаңа нәтижеге бағдарланған арнайы педагогты кәсіби даярлау қажеттілігін, атап айтқанда, жалпы білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі балаларды табысты оқыту және құрдастарының ортасында интеграциялау үшін сапалы және тиімді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді іске асыруға негіздейді, ал кейіннен және қоғамда. Бұл «Арнайы педагогика» білім беру бағдарламасы бойынша оқыған жоо түлектерінің инклюзивті ұйымдарда мүмкіндігі шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесін кәсіби мамандармен қамтамасыз ету жөніндегі қоғамның қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келуіне бағытталған жоғары білім сапасын арттыру қажеттілігін негіздейді. Бұл талаптар арнайы педагогты оларды шешудің мүмкін жолдарын анықтау және инклюзивті білім беруді тиімді іске асыру мақсатында жалпы білім беру ұйымдарындағы кәсіби қызметке инклюзивті бағдарланған даярлаудың қазіргі проблемаларын зерттеуге бағытталған осы зерттеуді жүргізу қажеттілігін анықтады.

Алынған нәтижелерді талдау негізінде біздермен келесі ұсыныстар құрастырылды:

– «Арнайы педагогика» білім беру бағдарламасы бойынша оқитын студенттерді еріктілер қызметіне белсенді тарту қажет. Білім алушыларға арнайы білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі балалармен түрлі әлеуметтік-мәдени және ойын-сауық іс-шараларын, еріктілік қызмет барысында мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту және тәрбиелеу бойынша кәсіби қызметті біртіндеп енгізу бойынша жұмыс түрлерін тапсыруға болады.

– Жоо-да «Арнайы педагогика» білім беру бағдарламасы бойынша түлектің моделін әзірлеу кезінде тұлғалық-мотивациялық сипаттағы инклюзивті бағдарланған кәсіби құзыреттіліктерді енгізуді қарастырған жөн.

– Білім беру бағдарламасының модуліне мектепке дейінгі және мектептегі инклюзивті ұйымдарда педагогикалық тәжірибені енгізу қажет.

– Арнайы педагогтарды даярлау сапасын арттыру үшін «Арнайы педагогика» бойынша білім беру бағдарламасын іске асыруға қатысатын профессор-оқытушылар құрамына қойылатын

талаптарды күшейту қажет. Арнайы педагогика («Дефектология») және тиісті бейіндегі ғылыми дәрежесі бойынша кәсіптік білімі жоқ оқытушылардың арнайы оқу пәндерін оқытуы орынсыз.

– Инклюзивті білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін педагог-практиктерді (супервизорларды) тәжірибелік (семинарлық) сабақтарды өткізуге кеңінен тарту қажет. Аталған сабақтар тек олардың білім беру ұйымдарының базасында ғана өткізілуі тиіс. Бұл жұмыс берушілердің талаптарын ескере отырып, болашақ түлектердің тәжірибеге бағдарланған құзыреттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

– Арнайы педагогтарды, тәжірибелік орталықтарды, сондай-ақ оқу және кәсіп алу кезінде мүмкіндігі шектеулі балалары бар студенттердің тәжірибелік қызметі үшін арнайы жабдықтармен жабдықталған аудиторияларды, кабинеттер мен орталықтарды даярлау жүзеге асырылатын жоғары оқу орындарында ашу өте маңызды болып табылады.

– Оқу процесін шетелдік және отандық теорияның нақты жай-күйін, сондай-ақ Қазақстан Республикасында қалыптасқан нормативтік-құқықтық негіздерді және этномәдени компоненттерді міндетті түрде тарта отырып, мүмкіндіктері шектеулі адамдарға көмек көрсетудің қазақстандық тәжірибесін толық көрсететін қазақ және ағылшын тілдеріндегі оқу-әдістемелік материалдармен байыпты қамтамасыз ету жөнінде мақсатты жұмыс жүргізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан-2050 – Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2012 жылғы 14 желтоқсан.

2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек Қазақстан Жаңа шындықта: іс-қимыл уақыты.

3. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 Қаулысы.

4. ЭЫДҰ-ның білім беру саласындағы ұлттық саясатына шолу «Қазақстан, Қырғыз Республикасы және Тәжікстан 2009: ерекше қажеттіліктері мен мүмкіндіктері шектеулі оқушылар». – OECD 2009. www.oecd.org/publishing/corrigenda

5. «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі № 343 Заңы.

6. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 15 сәуірдегі № 145 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 15 Сәуірде, № 20400 болып тіркелді.

7. ҚР Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 (жаңа редакцияда–31.03.2022 №121) «педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» бұйрығы.

8. Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қағидаларын бекіту туралы. ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №6 бұйрығы.

9. Митина Л.М. Психологу об учителе. Личностно-профессиональное развитие учителя: психологическое содержание, диагностика, технология, коррекционно-развивающие программы. – М.: Учреждение Российской академии образования «Психологический институт», МГППУ, 2010. – С. 386.

10. Циулина М.В. Профессиональная подготовка педагога: социально-педагогические предпосылки // Теория и практика образования в современном мире: материалы IX Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2016 г.). – Санкт-Петербург: Свое издательство, 2016. – С.123–126.

11. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – С. 312.

12. Kim J.–R. Influence of teacher preparation programmes on preservice teachers' attitudes toward inclusion. *International Journal of Inclusive Education*. – 2011. – 15 (3): – 355–377 ББ.

13. Мэри Т. Браунелл, Пол Т. Синделард, Мария Терезия Кили, Луи С. Даниэлсон. Арнайы білім беру мұғалімдерінің сапасы мен дайындығы: негіздерін ашу, жаңа модель құру. <https://DOI.org/10.1177/001440291007600307>

14. Джордан және басқалар, 2009–Джордан А., Шварц Е., Макги-Ричмонд Д. (2009). Мұғалімдерді инклюзивті білім беруге дайындау. *Педагогикалық және педагогикалық білім*. –2009. – 25 (4): б .535 – 542.

15. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки: автореф... дис канд. пед. наук: 13.00.08. – Астрахань, 2008. – С. 22.
16. Кузьмина О.С. Актуальные вопросы подготовки педагогов в условиях инклюзивного образования // Вестн. Ом. Ун-та. – 2013. – № 2. – С. 191–194.
17. Хитрюк В.В. Готовность педагогов к работе в условия инклюзивного образования. // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. – 2013. – № 3 (79). – С. 189–194.
18. Шумилова Е.А., Чернышенко Н.С. Профессиональный портрет педагога – компонент бренда инклюзивной дошкольной образовательной организации. /Гуманитарные технологии в современном мире: материалы VIII Международной научно-практической конференции. – Калининград, 2020. – №2. – С. 84–85.
19. Малофеев Н.Н. От интеграции к инклюзии: история специального образования в XX веке. // Дефектология. – 2010. – № 6. – С. 9–10.
20. Дудко О.Б. Совершенствование профессиональной компетентности учителя-дефектолога в области взаимодействия с семьями дошкольников с задержкой психического развития: дисс.. кандидата педагогических наук: специальность 13.00.03. «Коррекционная педагогика». – М., 2009. – С. 218.
21. Мёдова Н.А., Сергеева А.И. Развитие практики пробного действия в образовании и профессиональной деятельности / Коллективная монография; под ред. С.И. Поздеевой, Л.Г. Смышляевой – Томск: Издательство ТГПУ, 2018. – С. 115– 124.
22. Филатова и. А. педагог-дефектологтарды кәсіби даярлаудың құндылық негіздерінің мәселелері. – Ярослав, 2013. – Т.4. – 84–87 Б.
23. Р.Г. Аслаева педагогикалық ЖОО-да Педагог-дефектологтарды даярлау: шындық және перспективалық / Р. г. Аслаева // Дефектология. – 2009. – № 6. – 71–80 Б.
24. Мовкебаева З.А. Арнайы білім беру жүйесін жаңғырту жағдайындағы арнайы педагогтарда кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру //Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы («Арнайы педагогика» сериясы).– № 3 (42), 2015.– Б. 10–13.
25. Дүйсенбаева Б.А. Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагог даярлау бойынша шетелдік және отандық тәжірибе. – Екатеринбург, 2018–Б. 36–40.

References:

1. Qazaqstan Respublikasy`nyng Prezidenti «Qazaqstan–2050 Strategiyasy`: қалы`ptasқан мемлекеттің зһаңа sayasy bazy`ty`» atty` Қазақстан халқы`на Zholdauy` 2012 zhy`ley` 14 zheltoқsan.
2. Memleket basshy`sy` Qasy`m–Zhomart Toqaevty` ң Qazaqstan xalqy`na Zholdauy`. 2020 zhy`ley` 1 қy`rkųjek Qazaқqtan Zhana shy`ndy`qta: is–qımy`l uaqy`ty`.
3. «Bilimdi ұlt» sapaly` bilim beru» ұltty`q zhobasy`n bekıtu turaly`. Qazaqstan Respublikasy` Ykımėtınıń 2021 zhy`ley` 12 қazandaғы` № 726 Қаuly`sy`.
4. E`Y`DY`ny` ң bilim beru salasy`ndaғы` ұltty`қ sayasaty`na sholu «Qazaqstan, Qy`rzy`z Respublikasy` zhәne Tәzhikstan 2009: erekshe қazhettılikteri men mymkindikteri shekteuli oқushy`lar». – OECD 2009. www.oecd.org/publishing/corrigenda
5. «Mymkindigi shekteuli balalardy` әleumettik zhәne medicinaly`қ–pedagogikaly`қ tųzeu arqy`ly` қoldau turaly`» Qazaqstan Respublikasy`ny` ң 2002 zhy`ley` 11 shildedegi № 343 Zaңy`.
6. Qazaqstan Respublikasy` Bilim zhәne sy`ly`m ministriniń 2020 zhy`ley` 15 sәuirdegi № 145 bųjry`sy`. Қазақстан Respublikasy`ny` ң Әdilet ministriginde 2020 zhy`ley` 15 Sәuirde, № 20400 boly`p tirkeldi.
7. QR Bilim zhәne sy`ly`m ministriniń 2009 zhy`ley` 13 shildedegi № 338 (zһaңa redakciyada– 31.03.2022 №121) «pedagog qy`zmetkerler men olarға teңestirilgen adamdar lauazy`mdary`ny` ң ylgilik biliktilik sipattamalary`n bekıtu turaly`» bųjry`sy`.
8. Bilim beru ұjy`mdary`nda psixologiyaly`қ–pedagogikaly`қ sy`jemeldeu қazıdalary`n bekıtu turaly`. ҚR Bilim zhәne sy`ly`m ministrigininiń 2022 zhy`ley` 12 қаңtardaғы` №6 bųjry`sy`.
9. Mitina L.M. Psihologu ob uchitele. Lichnostno-professional'noe razvitie uchıtelya: psihologicheskoe sodержanie, diagnostika, tekhnologiya, korrekcionno-razvivayushchie programmy. – M.: Uchrezhdenie Rossijskoj akademii obrazovaniya «Psihologicheskij institut», MGPPU, 2010. – 386 s.

10. Ciulina M.V. *Professional'naya podgotovka pedagoga: social'no-pedagogicheskie predposylki // Teoriya i praktika obrazovaniya v sovremennom mire: materialy IX Mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, iyul' 2016 g.). – Sankt-Peterburg: Svoe izdatel'stvo, 2016. – S.123–126.*
11. Markova A.K. *Psihologiya professionalizma. – M.: Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond "Znanie", 1996. – 312 s.*
12. Kim J.–R. *Influence of teacher preparation programmes on preservice teachers' attitudes toward inclusion. International Journal of Inclusive Education. – 2011. – 15 (3): – 355–377 BB.*
13. Me'ri T. Braunell, Pol T. Sindelard, Mariya Tereziya Kili, Lui S. Danie'lon. *Arnajy` bilim beru mұzalimderiniң sapasy` men dajy`ndy`zy`: negizderin ashı, zhaңa model` qıru. <https://DOI.org/10.1177/001440291007600307>*
14. Dzhordan zhәne basqalar, 2009–Dzhordan A., Shvarcz E., Makgi–Richmond D. (2009). *Mұzalimderdi inklyuzivti bilim beruge dajy`ndaı. Pedagogikalıq zhәne pedagogikalıq bilim. –2009. –25 (4): b .535 – 542.*
15. Hafizullina I.N. *Formirovanie inklyuzivnoj kompetentnosti budushchih uchitelej v processe professional'noj podgotovki: avtoref... dis kand. ped. nauk: 13.00.08. – Astrahan', 2008. – 22 s.*
16. Kuz'mina O.S. *Aktual'nye voprosy podgotovki pedagogov v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya // Vestn. Om. un-ta. – 2013. – № 2. –S. 191–194.*
17. Hitryuk V.V. *Gotovnost' pedagogov k rabote v usloviya inklyuzivnogo obrazovaniya. // Vestnik CHuvashskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. I. YA. YAkovleva. – 2013. – № 3 (79). – S. 189–194.*
18. SHumilova E.A., Chernyshenko N.S. *Professional'nyj portret pedagoga – komponent brenda inklyuzivnoj doskol'noj obrazovatel'noj organizacii. /Gumanitarnye tekhnologii v sovremennom mire: materialy VIII Mezhdunarodnoj nauchno–prakticheskoy konferencii. – Kaliningrad, 2020. – №2. – S. 84–85.*
19. Malofeev N.N. *Ot integracii k inklyuzii: istoriya special'nogo obrazovaniya v HKH veke. // Defektologiya. – 2010. – № 6. – S. 9–10.*
20. Dudko O.B. *Sovershenstvovanie professional'noj kompetentnosti uchitelya–defektologa v oblasti vzaimodejstviya s sem'yami doskol'nikov s zaderzhkoj psihicheskogo razvitiya: diss.. kandidata pedagogicheskix nauk: special'nost' 13.00.03. «Korrekcionnaya pedagogika». – M., 2009. – 218 s.*
21. Myodova N.A., Sergeeva A.I. *Razvitie praktiki probnogo dejstviya v obrazovanii i professional'noj deyatel'nosti / Kollektivnaya monografiya; pod red. S. I. Pozdeevoj, L. G. Smyshlyaevoj – Tomsk: Izdatel'stvo TGPU, 2018. – S. 115– 124.*
22. Filatova i. A. *pedagog–defektologtardy` kәsibi dayarlaudy`h qındy`ly`q negizderiniң mәseleleri. – Yaroslav, 2013. – T.4. – 84–87 B.*
23. R. G. Aslaeva *pedagogikalıq ZhOO–da Pedagog–defektologtardy` dayarlaw: shy`ndy`q zhәne perspektivalıq / R. g. Aslaeva // Defektologiya. – 2009. – № 6. – 71–80 B.*
24. Movkebaeva Z. A. *Arnajy bilim beru zhyjesin zhaңzırtu zhagdajyndagy arnajy pedagogtarda kәsibi qızyrettilikti qalyptastyru //Abaj atyndagy QazYPU habarshysy («Arnajy pedagogika» seriyasy). – № 3 (42), 2015.– B. 10–13.*
25. Dyjsenbaeva B.A. *inklyuzivti bilim beru zhaңdajy`nda arnajy` pedagog dayarlaw bojy`nsha sheteldik zhәne otandy`q tәzhibe. – Ekaterinburg, 2018–B. 36–40.*